

Бранко ПОПОВИЋ*

ЋИЛАС О ЊЕГОШУ

Милован Ћилас је написао две књиге о Његошу. Прва од њих (*Леџенда о Њеџошу*, Култура, Београд, 1952) јесте критички одзив на дело Исидоре Секулић – *Њеџошу књиџу дубоке оданосџи* (СКЗ, Београд, 1951). Друга Ћиласова књига – *ЊЕГОШ, љјесник, владар, владика* („Зодне”, Београд-Љубљана, 1988)¹ – много је више неголи аутокритичка, корективна верзија прве Ћиласове књиге о Његошу. Она даје темељан, целовит поглед на Његошево песништво, Његошеву личност, Његошеву владарску и владичанску делатност. Пошто студија садржи и сва најважнија сазнања претходних истраживача Његошеве творачке активности, може се рећи да Ћиласов *Њеџош* (тако ћемо одсад звати другу Ћиласову књигу о Његошу) представља најцеловиџије дело посвећено нашем највећем песнику и значајном државнику. Уз Ћиласову велику даровитост и његову изузетну мотивисаност да проникне у Његошево творачко и људско биће, стекле су се и неке додатне

* Доктор књижевности, ванредни члан ЦАНУ.

¹ Опсежна, друга Ћиласова књига о Његошу (582 стр.) писана је од 1957. до 1959. године у самици затвора у Сремској Митровици, где је писац, као дисидент, политички противник Титове диктатуре, девет година робијао. Више од тридесет година у Југославији је било забрањено штампати чак и Ћиласова књижевна дела, па се његова студија о Његошу скоро с три деценије закашњења појављује на српском језику. Најпре се објављује на енглеском (1966), а касније на немачком језику.

Још 1955. године зачала се Ћиласова идеја о писању друге књиге о Његошу. О томе сведочи сам писац у карактеристичном својеручном запису на првој страни сопственог примерка књиге *Леџенда о Њеџошу*:

„Пријремајући се за новог ’Њеџоша’: Заиста је овај љревећ доџмаџичан и на брзину. Саџ имам времена. А и зрелији сам и ослобођен калуџа. Младосџи је љрошла. И добро је шџио је џако, макар и било љошјеже. То је доказ да сџварна младосџи (мисаона свејесина, мисао) још живи и џраје. Данас ми је 44 џодине!

Милован Ћилас
Београд
12. јун 1955.”

подстицајне околности за поновно, критичко, дубоко осмишљено изучавање Његошева бића и стваралаштва. Вишеструка је Ћиласова мотивисаност да се изнова лати изучавања и промишљања Његоша. Нову књигу о Његошу започиње у времену дефинитивног *раскида* не само са Титовим комунистичким режимом него и са својом идеолошком и политичком везаношћу за марксистичку догматску мисао. Требало му је изнова дефинисати и свет и себе самога у свету. Морао се дистанцирати и од себе бившег, следбеника и спроводника туђе, партијске мисли и присиле. Да би одредио себе, изнова осмислио своју националну, моралну и интелектуалну укорененост, тражио је међу нашим умним родоначелницима најумнијег и најпозданијег саветника. Нашао га је у Његошу! Изнова откривајући Његоша, изнова је откривао аутентичнијег од себе, поузданије дефинисао корене свог бића, бића свог народа. Натурена матрица идеолошког мишљења све је то преиначила, отуђила, деформисала. Враћајући се Његошу, Ћилас се враћао себи.

Да би коначно стресао са себе идеолошке негве из свог младалачког периода, Ћилас је, при раскиду, морао кренути од Његошеве аутентичне мисли, па тек онда исправљати своје раније догматичне прокламације, своје (по дужности писане) комунистичке заповести. Па, разуме се, из основа мењати своја – опет по идеолошкој обавези прокламована – теоријска образлагања постојања посебне црногорске народности. А у питању националног самоодређења Црногораца није могао наћи поузданијег учитеља од Његоша.

Дакле, нова Ћиласова књига о Његошу носила је двоструко, најчешће индиректно, дистанцирање од идеолошких импровизација *Леџенде о Њеџошу*: сад је с изузетним уважавањем преузимао луцидне мисли Исидоре Секулић о Његошевој поезији, а истовремено напустио своју доктринарну „дијалектичко-материјалистичку” методологију, у знаку које је писана *Леџенда о Њеџошу*. Међутим, обе ове корекције – вредносне и методолошке – биле су узгредни а не средишни, примарни циљ друге Ћиласове књиге о Његошу, иако су могле бити један од мноштва (значајнијих) повода за ново, темељније тумачење Његоша.

Најзад, ваља рећи да је студиозно дело о Његошу настајало не само уз снажно мотивисану унутарњу „принуду” него и уз – по дело корисну – спољашњу изнудицу. Наиме, будући утамничен због опозиционог политичког списатељства, Ћилас је – надзиран од полиције – могао писати само о неполитичкој проблематици, уз то (временом и примислима) удаљеној од актуелних друштвено-политичких збивања. Пишући у времену и околностима које је само Његошу могао (и морао!) посветити, Ћилас је и створио дубоко промишљено, надахнуто и кохерентно дело. То што је дело настајало у тамничким неприликама, само је чинило вернијом слику – камењем и Турцима – стешњене Црне Горе, а стешњени дух Његошева генија уверљивије осенчило трагичном патином. Утамниченик је најдубље осећао утамниченичко биће Црне Горе и трагичну величину њеног најумнијег сина.

* * *

Како сâм Ћилас сведочи (*Леџенда о Његошу*, стр. 6), он је један чланак о Његошу написао после изласка са предратне робије (1936. г.), под скромним насловом „Биљешка о Његошу”. Иако тај „чланчић” „не заслужује... никакву пажњу” (према ауторовом мишљењу у времену писања *Леџенде о Његошу*), он је – мотивацијски посматран – био ембрион *Леџенде о Његошу*. Карактеристично је Ћиласово одређење смисла тог чланка: „Није ми се толико ни радило о Његошу колико о истицању (...) проблема: да ми марксисте не можемо бити равнодушни (...) према настојању идеолошко-политичке (...) реакције да своју с а д а ш њ у реакционарност надовеже на прогресивне покрете и личности п р о ш л о с т и . (...) Нијесам очекивао да ће та потреба поново, и баш у вези са Његошем, – прорадити данас. (...) Мој задатак је, значи, за м е н е исти онај стари, предратни (...)” (*Леџенда о Његошу*, 6-7). Упрошћено казано: није реч о Његошу – ни пре ни сада – него о разобличавању „кривих” тумачења Његоша; реч је о „раскринкавању” „реакционарне злоупотребе” Његошеве „прогресивне ... личности”. Ни раније у „Биљешци” ни касније у *Леџенди* – основни Ћиласов задатак није био тумачити Његоша, него тумачити Његошеве тумаче. Демаскирати њихове (идеолошки неприхватљиве) криве „употребе” Његошеве величине. Његош и његово дело нису били *циљ* расправе, него само *йовод* да се разобличи „националистичка романтика” при реafirмацији прошлог, да се при том обеснажи идеалистички метод анализе величина прошлости, а истовремено (директивно) уведе („напредни”) материјалистички, марсистички *метод* критичког сагледавања *йрошлоџ* и афирмисања „прогресивног”, *садашњеџ*.

Пошто је замолио читаоце да не замере аутору „што у овом спису не може много да пређе оквира текућих задатака и проблема” (*Леџенда*, 10),² Ћилас открива „непосредни повод” за писање друге књиге о Његошу: „А непосредни повод било ми је дјело Исидоре Секулић: *Његошу књиџа дубоке оданосџи*”.

За младог идеолошког првака, чувара народног „идејног здравља”, изазовне су биле и две пратеће појаве. Идејно „сумњиву” Исидорину књигу похвалном је критиком дочекао Ђуза Радовић; и то у „Борби” – листу Комунистичке партије. Ћиласа је то подстакло да – под псеудонимом – објави не само критику Радовићеве „неприхватљиве” критике него и да прекори „Борбу”, која је „небудношћу” пустила такав панегирик о Исидориној

² У даљем тексту, једноставности ради, уместо потпуног наслова књиге *Леџенда о Његошу*, писаће само *Леџенда*, уместо књиге: *ЊЕГОШ – йјесник, владар, владика*, стајаће само *ЊЕГОШ*.

„буржоаској” студији. Исидору је писмом обавестио да иза псеудонима стоји он сâм, Ђилас.

Збило се тако неколико подстицајних изузетности, које су – Ђиласу се чинило – карактеристично сукобиле прошлост и савременост, веровање и знање, које су изазовно судариле – идејну инертност „заосталог”, митског света и пробуђене, жестоке прокламаторе „светле будућности”.

Изузетном Његошу посветила је „књигу дубоке оданости” изузетна Исидора Секулић. А Ђиласова изузетна *дужности* у идеолошкој предводници новог друштва – чинило му се – управо је од њега „тражила” да спречи упад старих мерила и да, истовремено, „раскринка” рестаураторе преживелих идеја.

У „сумњивој” прошлости, Његош и његова поезија требало је да остану – и после превредновања – као несумњиве вредности, потребне новом друштву. Исидора је, међутим, предухитрила „нове тумаче”, па је то благо прошлости – ту легенду бивших знамења – третирала као *икону*, завештану и „за далека нека покољења”. Једноставније казано, и крај „будне” нове власти, буржоазија је преотела Његоша. У годинама „цветања” социјализма и програмирања напредне будућности, требало се, ако не сасвим одрећи „тобожњих вредности” бившег света, онда их критички реинтерпретирати, те их тако лишити митских обланди, приземљити их, да би се – без терета реакционарних легенди – кренуло у афирмисање и примену нових (материјалистичких, марксистичких) метода мишљења и просуђивања. Перспективе новог темељиле су се на негацији старог. Исидорин идеализам и скептицизам деловао је – Ђиласу се чинило – ретроградно. Као идеја водиља користила му је једна, у *Леџенди* цитирана (стр. 15), Русоова мисао: „Указати част ономе чије име носи спис, а згромити дјело”. Ђилас је на неколико места указао част Исидориној учености и марљивости. Исидора, рекао је, „не спада у ... антидруштвена бића”, она „својом образованошћу и одуховљеношћу далеко премашује све оне који... провирују иза запећака у које су их били набили рат и револуција...” (стр. 12. и 13). Исидора је „по својој културности, по својој ослобођености од примитивног провинцијализма, за читаву главу изнад свега онога што је српски буржоаски идеализам уопште био кадар да роди” (стр. 170). Исидора је – каже Ђилас – „оставила на мене утисак умне и умнохитре особе, у којој пламса један нарочити, макар старински, патриотски жар” (стр. 18). Исидорин стил и језик „као интелектуални напор, као резултат огромног рада, представљају ипак н е ш т о н о в о и као такви не могу се једноставно потцијенити” (стр. 17). Али пошто је њено дело о Његошу значило „концентрат и формални врхунац, а садржајни пад нашега – српског – идеализма”, Ђилас је – по идеолошкој одговорности, „због идејног стања код нас” – „морао” напасти Исидорину студију о Његошу. „Ако је неко већ штампао 389 идеалистичких и мистично-религиозних страница, има ваљда и о н а ј д р у г и право – био или не био на власти – да каже да су идеалистичке и покаже да осим идеализма

постоји на овом свијету и материјализам, који друкчије гледа на ствари и бори се за нешто друго. Оспоравати материјалистима такво право значило би у пракси враћати се на стару Југославију...” (стр. 25).

Дакле, главни циљ Ћиласова реаговања усмерен је на „криву” м е т о - д у : „И зато овај спис и није, у ствари, о Његошу, а ни о Исидори Секулић (...) него ради критике сличних схватања и методе (...)” (стр. 25).

Тек завршно поглавље *Леџенде* Ћилас је посветио Његошу (од 194. до 217. стр.). Колико му је тумачење Његоша било у другом плану, Ћилас показује и непретенциозним насловљавањем тог поглавља: „И најзад нешто о Његошу”. После *увода* („Како и зашто је дошло до овог списка”) стоји теоријски основ *Леџенде*: „Прије свега: разговор о методи”. Ту Ћилас каже да је управо „метода основна слабост свих досадашњих интерпретатора Његошевих, па им треба одмах супротставити дијалектичко-материјалистичку методу...” (стр. 28).

Пошто је – ослоњен на Маркса, Енгелса и Лењина – изложио предности материјалистичког над идеалистичким начином промишљања света, врати се (у новом поглављу) критици домаће, претежно српске, буржоаске-идеалистичке мисли. Ту највише оспорава корифеје наше идеалистичке и религиозне филозофије – Бранислава Петронијевића и Николаја Велимировића, који су и Његошеву поезију „злоупотребили” за ширење својих „реакционарних” идеја.

Ћилас објашњава зашто је Његош постао „централна фигура око које се врти идеалистичка национална (националистичка, буржоаска) идеологија”. „Постао је то не само што је велики пјесник, него што се у њему као великом пјеснику и као личности и владоцу, налазе, удружују и све оне црте битне и нужне за ту идеологију: ’вјековна’, ’од Косова’ и с т а национална борба и иста национална судбина, идеалистичка религиозна филозофија, елементи националне државе (...)”. „А Исидора Секулић уједињује у својој књизи баш на тој ’основи’ стварану (...) разрађивану интерпретацију Његоша. Тиме она стварно (...) уопштава све посебне области и црте наше националистичке буржоаске идеологије” (стр. 63).

Исидора је – Ћилас је сматрао-продужила Велимировићев религиозно-субјективистички приступ Његошу, видела у њему „васионског песника” који носи прометејски „божји знак”. А такав Његош, „њихов, буржоаски”, и „да га није било”, био би „и з м и ш љ е н” (стр. 145). Постао је средство и погодан начин да се „историјски лажљивом легендом”, превазиђеном прошлoшћу, „силује” нова стварност. Разуме се, ко уздиже „ону стварност”, он понижава (или недовољно уважава) „о в у” (комунистичку) стварност. Обожавањем б и в ш и х одлива се одушевљење намењено с а д а ш њ и м.

У закључном одељку *Леџенде* Ћилас се трудио да каже „нешто своје и о самом Његошу”, али да ту не треба „очекивати неку подробну естетску и сличну анализу Његоша, јер то не спада у оквире и циљеве овог списка” (с. 195). „Од-

мах да кажем, мени није био циљ да конкретније пишем о Његошу (...) него да се тучем с поменутим схватањима и да их ако могу потучем” (с. 194).

„Његоша треба да схватимо (...) као историјску појаву, као одређену фазу нашег друштвеног и културног успињања, као наше велико наслеђе (...)” (с. 195).

Иако Ђилас сматра да „естетска анализа Његошеве поезије још није дата”, он упозорава читаоца да његове речи о Његошу „не би требало схватити друкчије него као ауторове неразрађене претпоставке” (с. 196). Ђилас покушава да паралелно прати п е р и о д е личног и друштвеног развоја Његошевог са п е р и о д а м а развоја његове поезије. Уочава три периода: (1) повезаност са „народном поезијом и класицистичко-романтичарским узорима”, односно, то је „почетак сламања племенске подвојености”; (2) племенски немири, неуспешне битке с Турцима и слаба помоћ од Русије, па – као песничка реакција на то – тражење „излаза у ’љепшем’ свијету од овога – у религиозним и метафизичким доживљајима” израженим поезијом *Луче*; (3) ни спољне ни унутарње тешкоће нису савладане, „но пут је прокрчен, први резултати се виде”, тада настаје *Горски вијенац* и *Шћепан Мали*.

Схватајући поезију – материјалистички – као „субјективни одраз објективне стварности”, Ђилас „приземљује” Његошеву *Лучу*: „Коријене *Луче* прво треба, господе идеалисти, потражити на земљи, то јест: најприје у друштвеним односима, па онда у оном што је примио” из других извора: примитивних религиозно-митолошких веровања, од других „пјесника и филозофа”, па све то „скупа транспоновао на свој поетски и религиозни начин”. Ако се корени траже „у законима вјечности, ’међу звијездама”, не само да се „не објашњава *Луча*” него се пада „у потпун мрак и безумље!” (с. 201-202).

Песимисам у *Вијенцу* правда, јер је то „позив на борбу”. *Луча*, међутим, – не само због песимизма – добија негативну оцену: „А кад Његош у *Лучи* филозофира, ни нарочито дубоко ни оригинално, и презире све земаљско и материјално – онда је то морало бити и поетски слабо, а у друштвеном смислу слабићко, баш зато што то није осуда стварности, него њено правдање ’вишим’, ’божанским’ и ’васионским’ законима” (с. 216).³

У *Леџенди* само се *Вијенцу* дају највише оцене. Баш је *Вијенац* и „само он, велико Његошево дјело. Све се скупило и сазрело: и општи услови и лично искуство, а ту је и мотив и почетни облик, требало је још само моћи и умјети рећи. А Његош је то могао, прије свега због тога што се све то скупило и сазрело баш око њега и у њему, поставши он сам” (с. 216).

Узгредно полемишући, Ђилас ће замерити Зоговићу што Његоша сматра искључиво црногорским песником, али ће прекорити и Исидору због

³ У својој другој књизи Ђилас неће порицати ни оригиналност ни вредност *Луче*, мада ће и тамо *Вијенац* остати као недомашени врх.

схватања „да је Његош српски песник” (с. 71). Исто тако исправиће Исидорину омашку у којој она приписује Његошу да је црногорски п у к назвао „пучином”. „Међутим, то не говори Његош, него Турчин, Селим-везир, за њега је, а не за Његоша, народ – ’пучина’, ’стока једна грдна” (с. 204).

Иако престрога и неправедна према Исидори, Ћиласова *Леџенда о Њеџошу* имала је две значајне позитивне функције. Указала је на некритичко, митоманско сагледавање традиције и Његоша у њој, који је – с разлогом сматран – вршном деоницом те традиције. Затим, да би се кориговала догматска ускост и идеолошка искључивост *Леџенде*, па надокнадио – сразмерно Његошевој величини – недовољни Ћиласов допринос тумачењу Његошеве поезије и владавине у овој књизи, *Леџенда* је постала основ Ћиласовог обавезујућег повратка Његошу. Није парадокс закључити: из језгра слабости *Леџенде* развило се умно стабло дела – *ЊЕГОШ, њесник, владар, владика*.⁴

* * *

Увиђајући да је парцијално изучавање Његошевих „енигми” – тајни живота, владавине и поезије – дало мање-више парцијалне резултате, Ћилас је решио да својом другом књигом дође „до дна” Његошевог људског и творачког бића – увидом у *целину* околности у којима је песник стасавао.

Све Ћиласове анализе показују: „Његош – личност, пјесник, владар – то је један комад” (ЊЕГОШ, с. 60).

Да би се могао разумети и највиши учинак Његошева духа, требало је, прозирући, следити га на свим ослонцима његова бића. Прва истраживачка степеница Ћиласове књиге била је Његошева – п о с т о ј б и н а. Стасавао је у „каменом мору” Катунске нахије, безмало као самоук. Тежина наметнутих обавеза деловала је на неугог младића као онај *удар* који „нађе искру у камену”.

Катунска нахија постаје „гнијездо слободе” јер је – уз остало – истовремено запљускују млаки таласи мора и свежи дах планине; планина је штит од Турака, а море излаз ка Венецији. Упориште самоодржања свих црногорско-брдских племена било је у – вери, језику и митском наслеђу. Иако историја не потврђује све митске приче о властелинском пореклу племена, народ је веровао да наслеђује српску властелу, избеглу у подловћенски и брђански заштитни камењар. Ћилас каже: „Ту је живјела легенда и завјет

⁴ Због идеолошке једностраности *Леџенда* није могла (нити јој је то био основни циљ) нарушити велики углед Исидоре Секулић, нити умањити значај њене лудичне (иако субјективне!) анализе Његошеве поезије. У својој другој књизи, Ћилас је при сваком помену Исидорина имена, чинио то с великим уважавањем и с тежњом да управо њеном виспреном мишљу „овери” ваљаност својих тумачења.

националне прошлости” (с. 21). Јунаштво је било залога опстанка, па надвисило све друге врлине. „Његошев култ јунаштва није измишљен, него појамљен” (с. 21).

Ћилас извучи есенцијална својства племенског друштва, па одређује место Његошеве мисли, поезије и делања у систему наслеђених приоритета племенских вредности.

Релативно дуги уводни, *биографски* део (око 300 стр.) Ћиласове студије о Његошу (и избором података и њиховим тумачењем) приказује израстање Његошева бића из рељефа укрштених духовних и амбијенталних својстава Црне Горе. Тај први део студије – склопом и смислом, снагом убедљивости и стилском финоћом – делује као Његошева романсирана биографија. Из тако ваљаног Његошевог лика – у средишту монографије посвећеном поезији *Луче*, *Вијенца* и *Шћейана* – природно ничу „цветни медаљони” песниковог духовног портрета. Завршни део студије окончава Његошев кратки животни круг. Своди његове егзистенцијалне и творачке рачуне – владарске и владичанске, мисаоне и песничке.

Његоша су прерано одвојили од породице и превише подредили држави да би се могао потпуније показати у ма којој од породичних функција: син, братом, рођаком. Тек наслуђујући своју вечну сеобу, Његош ће – у тестаментарној поруци – уз државничку показати и породичну брижност.

Хотећи да Његоша прикаже непротивречном особом, личношћу „из једног комада”, Ћилас је складно прожимао биографска са књижевно-критичким промишљањима. А будући да се Његошу натура више (не сасвим сагласних) улога истовремено, Ћилас каже: „Пјесник је у њему побиједио калуђера, владар владику, просвјетитељ пучке празновјерице. (...) Он одбацује споредно и иде ка суштини и као пјесник и као владалац. Испод црне ризе буја младић и владар, из мистичких вјеровања пробија се и уобличава филозофска мисаоност, а из националних мотива поетска инспирација” (с. 176).

И кад није изричито, Ћиласова књига сугерише идеју да је Његош имао све условности да припада најсрећнијим људима: најмлађи се уздигао до владарског трона своје земље; био је (телом) њен најлепши становник;⁵ а уз све то њен најталентованији и најумнији син. Скицирајући Његошев портрет Ћилас показује како се, упркос тим преимућствима, Његош осећао „лишеником среће”. Умност и песничка сензибилност прече га да се усрећи и подичи привременостима. „Несрећа овог господара била је у томе што је био рођени пјесник. Но да ли би досегао оне поетске висине да није постао господар?” (с. 204). На Његошева млада плећа ослонила се и млада земља и млада власт: „Све је младо и ново и пуно обећања – и он, и земља, и

⁵ Ћилас цитира Имбра Ткалца: „То је неоспорно најлепши човек кога сам ја у животу видео...” (*ЊЕГОШ*, с. 289).

власт његова” (с. 149). Али ће Његошев удес бити у томе што је „морао да чини могуће, сањајући нешто друго и више”.

Тешко и може бити срећан „пустињак цетињски”; Његош је – тежећи оном „што бити не може” – стално „савлађивао пустињу за пустињом”. Те пустињске околности сам Његош (у уводној песми *Луче*) исповедно открива: „До врата сам изникâ тартара,/ âд на мене са проклетством риче”. Ни концепција *човека уойишѣ* није веселија: „Наше жизни прољеће је кратко”. Прекратка је била и радост његове младости. Уместо да га учини поносним срећником, владарство је било извориште трајне Његошеве патње. Непризната државица, угрожена непријатељима и немаштином, постала је (и сама) „состав паклене неслоге”. Казано Ћиласовим изразом, Црна Гора је и у Његошевом времену била племска „бесудна земља”. Да би успешније сузбијао спољње (турско) насиље, Његош је морао (и) *насиљем* одржавати црногорску *заједницу* племена. Веома је сурово морао уводити законе, ред и судство у својој „бесудној земљи”. Да би сузбијао зла и сâм је био принуђен чинити зла. Ћилас веома исцрпно анализује Његошеву „филозофију зла”, али не пропушта да саопшти примере зала које је, у изнудици, и сâм владар чинио. (Може ли владар – у приликама кад је он сâм последња судска инстанца – не чинити зла?) Његош је формулисао своју („одбрамбену”) филозофију зла: „Зло чинити ко се од зла брани./ ту злочинства нема никаквога”. Када је сабрао сва зла која је, изнуђен, господар Црне Горе и Брда учинио, Ћилас му – и из етичке ризнице – додељује драгоцене суперлатив: „Владика Раде је чинио и зла – ни у овој књизи му нијесу ни опроштена ни заборављена. Он је најморалнија личности наше историје,⁶ а рекао бих и сваке друге, имају ли се у виду околности у којима је морао да се бори” (с. 296; повукао Б. П.).

Проблемом поимања и чињења зла не бисмо се ни овде толико бавили да Ћилас није у појму зла нашао и један од нуклеуса Његошеве умности и уметности.

Ћилас најпре констатује недовољну изученост Његошевог схватања зла, па каже: „А мени се чини да је оно (зло) *од највеће̄ значаја за његово дјело у цијелии*” (с. 362).⁷ На истом мјесту Ћилас цитира филозофа Бранислава Петронијевића: „Ако Његош заиста држи да мрак мора да влада поред светлости, то би била генијална концепција”.⁸ „Исидора Секулић је учинила, у том правцу, даљи корак у откривању метафизичког, космичког карактера Његошевог зла, али ни она није то категорично изјавила”. Затим Ћилас сам закључује: „Његош држи да су зло и добро на земљи нужност по свом двој-

⁶ Биће да се овде првенствено мисли на историју *уџрављача* нашег народа.

⁷ Подвлачио Б. П.

⁸ Ћилас у другој књизи о Његошу с уважавањем прати Петронијевићево тумачење Његошеве мисли.

ству човековом: душа, бесмртна свјетлост и добро – у смртном и тијелу подложном злу. (...) Његош се виноу до оне 'генијалне концепције', а(ли) није је изричито изложио (...). Заметак, али заиста генијалан" (с. 362).

Ћилас затим констатује да Његошеве концепције космичког зла „нијесу нове и њихова је снага у пластичном изразу и богатству сликања зла”. „Није случајно – наставља Ћилас – ни то што је Сатана, носилац принципа зла, најизграђенија фигура, најпластичнија идеја из *Луче микроkozма*. (...) У његовом схватању зла – оном на Земљи, има досљедности која га чини и новим. Ако није био коначан у мотивисању космичког, био је у одређивању земаљског – људског зла. *Ја не знам никоџ који би био ишако ѿошресно и неошозиво увјерен у неминовносѿ зла међу људима*”⁹ (с. 364; подвукао Б. П.).

Из перспективе схватања зла могла би се сагледати три главна Његошева дела – *Луча*, *Вијенац* и *Шејан*. *Луча* – зла на небу „што су сваколика”; *Вијенац* – зла у Српству „што су сваколика”, („Бог се драги на Србе разљути / за њихова смртна сагрешења”); *Шејан* – црногорска „злоћа сваколика”.

Ћилас цитира клетву сердара Вукоте над Црном Гором: „О проклета земљо, пропала се! / Име ти је страшно и опако...”, па закључује: „То су стварносни коријени Његошевог зла – Црна Гора и српска судбина, а дакако потичу и из зле борбе коју је Владика Раде морао да води. Српска несрећа и црногорско зло зачели су се у Космосу. Космичка драма се огледа и прелама у нашој” (с. 366).

Сам је Његош говорио: „Ја злу свакојем гледам право у очи”. Ћилас каже да је Његошев хуманизам морао бити самоодбрамбени: „савлађивање зла злом”. Циљ му је „посвећивао средства”. Његош се на два плана борио против зла (а за добро): као владар и као песник. У оба случаја то је борба за слободу. Најуспешнији и најчаснији слободари су – храбри и достојанствени. Да поразе зло спремни су и свој живот дати. Стога Његош – следећи народне норме часности – глорификује јунаштво као „пиће најслађе душевно”; јер – како каже Вук Мићуновић – „јунаштво је цар зла свакојега”. Тако се зло затире!

Зло се спречава ч о ј с т в о м, а затире ј у н а ш т в о м.

* * *

Ћилас систематично – али поредбено – прати и промишља Његошево владарство и песништво, живљење и умовање. Критиковао је претходне

⁹ Размишљајући о Милтоновом *Изгубљеном рају*, Блејк је нагласио да је „Милтон писао спутан говорећи и анђелима, а слободан говорећи о ђаволима, зато што је и сам био од ђавоље дружбе и не знајући то...” Пошто сваки писац – мимо Бога – твори паралелне светове, већ самим тим придружује се, нехотећи, „ђаволској дружби”.

Његошеве тумаче што су одвише даљили поезију од историје и сепаратно приступали интерпретацији главних Његошевих дела. Зрели Његош био је целовито творачко биће. Стога, кад се засебно говори о владарству, владичанству и песништву, односно, и кад се издвојено анализују појединачна Његошева дела, – то се мора чинити уз активну *свесћ о недељивосћи* Његошевог духовног бића. Ћиласова предност над претходним тумачима Његоша управо је у томе што је успео да, при свакој појединачној анализи дела, држи у свести Његошеву људску и творачку целовитост.¹⁰

Ћилас запажа да се три Његошева главна дела „развијају једно из другог”. Између њих уочава „дубљу везу”: „*Луча* је најопштија Његошева слика свијета – космичка драма која ће се у *Вијенцу* кроз збивања у Црној Гори приказати као српски удес, да се у *Шејтану* доврши скоро у свакодневной стварности црногорској” (с. 325).

Разуме се, *Вијенац* је врхунац Његошев. Он „сублимише све Његошеве стране, па и оне које превладавају у *Лучи* и *Шејтану*, али је и он теже докучив и појмљив без мотивација и инспирација из ових двају” (с. 327).

Анализујући *Лучу* Ћилас савесно прати резултате претходних истраживача. Али да би се схватило колико је и сам Ћилас улагао истраживачке енергије при тражењу могућих утицаја на Његошеву замисао *Луче*, ваља напоменути да је са енглеског превео Милтонов *Изгубљени рај*. Предмет *Луче* и *Изгубљеног раја* је исти – то је „мит о првом сагрешењу човјекском”. Милтонов Адам је земаљско грешно биће, а Његошев Адам је „пали анђеос”. „На Милтона подсећа побуна Сатанина против свемоћи Бога” (с. 323). Супротно Милтону, Његош не слика Адама по слову Библије. Иако је Сатана „позајмљен” из црквених књига, он је „по пластичности и силини и самовољи – незадовољни племенски главар” (с. 341). (Овим речима о „главарским” својствима Ћилас није колико у својој првој књизи „приземљио” *Лучу*, али и сада у *Лучи* тражи и налази одблесак Његошеве аутентичности, која се – поред осталог – јавља у оригиналној мисли, песничкој слици и изразу, посебностима и ставовима црногорским.)

Његошев Бог је „творитељном заћат поезијом”. То што је Његошев Бог песник-творац, показује и колико је „божанствености” Његош придавао песништву, па – индиректно – и с коликом је амбицијом и одговорношћу сâм приступао песничком промишљању света.

Луча је била најосетљивије место у Ћиласовом промишљању Његошева стваралаштва. Космичкој теми су и изворишта била планетарна. Ћилас није штедео труда да тражи изворишне рефлексе од Запада до Истока. Вели-

¹⁰ „Подвајања, а поготово супротстављања, нема у Његошу, него је то работа коју су вршили други, из политичких или идејних мотива, заклањајући се њиме – истини за вољу ни ја нијесам безгрешан у томе.” (Ћилас алудира на своје писање у *Леџенди о Његошу*; с. 325.)

ки тест за потврду Ћиласове објективности управо је његов приступ тумачењу *Луче*. Док промишља Његошев религиозно-идеалистички спев сâм Ћилас одређује свој поглед на свет као материјалистички („... ја иначе припадам материјалистичком” гледању; с. 346). Схватио је да провера вредности песничких истина није у домену научно-филозофских, егзактних критерија. Песничка „логика” допушта да се *йоверује* у „светлосно биће божје”, а да се човек *види* као „мислени комад космоса”, „грешног” тела а „неутешиве” душе.

Ћилас прати како је Његош у поезији *Луче* отварао бројна филозофска питања: о природи Космоса, о преегзистенцији, пореклу зла и путоказима добра. Ако то није била „ни потпуна филозофија ни коначно објашњење” појава, била је то „потресна и страсна поезија тражења”, били су то „одговори на највеће, на прве, неодгонетљиве тајне” (с. 354).

Ћилас констатује да се код Његоша „медитација и инспирација, мисао и слика, сажимају и преливају једно у друго”, односно, да су „филозофија и поезија неразлучене, као што су то у његовом гледању дух и стварање”. Затим цитира део Његошевог писма књижевнику Франклу, писаног седам дана уочи смрти, у којем се обелодањује Његошева п о е т и к а, схватање да је поезија најделотворније сазнавање и стварање: (...) „Ах, дивна поезија, искра тајинствена! (...) Поета је клик смртнога с бурнога нашега бријега, поета је глас вапајућег у пустињи, он сања о бесмртију, довикује га и за њим се топи. Он види велики лист од књиге миробитија отворен, у њему чита чудества створитељева, они су његово најслађе пиће, он се њима опија. Он силом воображенија изводи из блатне земље клицу небескога живота, трулину боготвори” (с. 374).

Ћилас закључује: „Мени се чини да је ово Његошево повезивање поетског – уметничког чина са стварањем и умом, једна од најдубљих и најоргиналнијих мисли, не само његових” (с. 374). Најзад, Ћилас на неочекиван начин *йоредбено вреднује* Његошево *владање* и *йевање*: „Господар Црне Горе и Брда је заиста држао да *и својом йоезијом заводи ред у бесудној земљи*. Ко иоле познаје какву је улогу та поезија играла у *мисаоном и емоџивном дограђивању и друшџивеном йовезивању Црногораца*, без премишљања ће се сложити да се пјесник није преварио и да је поезијом у стварном животу учинио и више него присилним мјерама као господар” (с. 375; подвлачио Б. П.). Лако се сложити с Ћиласом да Његошева поезија превазилази значај других Његошевих активности, па и владарских. Уметничке вредности Његошеве поезије надахњиваће и „далека нека покољења”. Међутим, Ћилас овде говори о социјалној функцији ове поезије, о њеном утицају на „стварни живот” (да „заводи ред у бесудној земљи”!) црногорског друштва (и) Његошевог времена. У оваквом се схватању – несумњива величанственост ове поезије – непотребно прелива и ван домена своје природне „компетенције”, залази у регуле практичног понашања читалаца и слушалаца. Доиста, Његошева је поетска реч трајно продуховљавала Црно-

горце, „заводила ред” у њиховом националном и моралном самоодређењу, профињујући њихову речитост, па јој не треба приписивати и неке мање значајне учинке.

* * *

У *Лучи* је – уочава Ћилас – сазрео Његошев песнички и з р а з. Лишен кићености, претенциозности и посредности, израз је мисаоно јасан и потресан. Све се – „и најдубље и најсуптилније изражава више спонтаним, а мање бираним изразима. Тиме се у *Лучи* можда најприје и разгрнуо оригиналан и велики пјесник – Његош” (с. 381). *Луча* тако бива *йреломни увод* у поезију *Вијенца*. „Она је – каже Ћилас – припремила и отпочела поезију коначнију, коначну у свему – *Горски вијенац*” (с. 382).

Вијенац је врх Његошеве поезије, али и врх нашег песништва. Овакав вредносни суд потврђује и Ћиласово тумачење *Вијенца*.

Превладавши почетништво, Његош се *Лучом* потврдио у песништву. Претешко је било небеску тематику казивати „земаљским” језиком. И тешко остати довољно *свој* у канонизованој општости, толико промишљаној пре *Луче*. Савладавши „песнички занат”, Његош је у *Вијенцу* био код куће, свој на своме. У *Лучи* је тек кроз космичку драму назирао општечовечанску, националну и личну драматику егзистирања. У *Вијенцу* трагика опстајања крвари одсуда – једнако кроз наслеђења сећања и непосредне доживљаје песникових савременика. Трагови кржаве егзистенције преливали су се безмало директно у песникове стихове. Иако мало померени у времену, бивши верски (братски) обрачуни актуелизовани су непрекидним најездама Турака (и потурица) на Његошеву Црну Гору. Сишавши на своје тле, међу своје људе, Његош је у *Вијенцу* могао и личне одбрамбене муке казивати кроз своје ликове. Песнику је сад било лакше да буде и мисаон и стастан, а да не остане природан и убедљив. Јер у *Вијенцу* није требало „летети” на небо по ликове, нити по идеје ван свога језика и своје културе. Тако се *Вијенцем* генијално овенчала и Његошева и свеколика наша поезија.

И Ћилас коментарише спорност тематске основе *Вијенца*. И он се пита: да ли је било *исцїраге* потурица. Па пошто је констатовао да је Његош „у руковању чињеницама био веома савјестан и избјегавао да уноси ма шта што се не заснива на предању или документима,” закључио: „Ја мислим да се Истрага и догодила, дакако као низ догађаја и у много мањим размјерама и значају, јер ако је ми не затичемо у предању, не значи да је његов стриц и Сарајлија нијесу затекли”. Његош „ни иначе није ништа измишљао”, него је, као и владика Петар „предање узео за чињеницу” (све на стр. 390). По Ћиласу, истрага није „истовјетна са бартоломејским покољем хугенота” (с. 391), већ је то била „борба једног народа за физички и духовни опстанак” (с. 392).

Особеност Ћиласовог приступа Његошевом делу – а нарочито при тумачењу *Горског вијенца* – јесте у томе што је Његошево песничко стварање схваћено као *процес ошкривања суштина*, као израстање *идеје* о суштственом које треба стиховима изразити.

Идеја о суштини појаве сазре кад је – срођену са својом лепотом – приме Његошеви стихови.

О Истрази као идеји, Ћилас каже: „Суштина Истраге јесте у неизмирљивости односа, *идеја*, а не у њој као догађају – догађај је само расплет, завршни чин” (с. 395; подвукао Б. П.).

Ликови су *Горског вијенца* – „понајвише оживљене идеје”, запажа Ћилас: „Идеје су најупадљивији и најоштрији рељеф јунака *Вијенца*: кроз владику Данила говори српска национална историја, кроз Мићуновића непомирљивост, а самим тим и јунаштво – идеје обрачуна. Игуман Стефан је мудрост, отеловљени апсолутни закон, сестра Батрићева је крик братства у несрећи српској – и тако редом” (с. 402).

Разуме се, наставиће Ћилас, „Његош није излагао голе идеје (...) – већ опредмећене: налазио је он идеје у ткиву и крви људи и стварности и сажимао их отуда” (с. 403). „Његош је – истиче Ћилас – и у стиху долазио до високе финоће и склада. Ритам, тон, ријечи, израз, усклађени су и у складу са тематиком, са мислима – са идејом” (с. 408).

Кад Ћилас нађе да је неки претходни истраживач „рафинираном оштроумношћу” прозreo и дефинисао битности Његошеве уметности, као што је чинила Исидора Секулић, Ћилас то цитира:¹¹ „Не језик речника и стила, него вербална жила и мишић, мускулатура која од стиха до стиха представља мраморне актове: бораца, светаца, жртава, победника” (с. 412).

Као и други тумачи *Вијенца*, и Ћилас препознаје мноштво Његошевих личних карактеристика у лику Владике Данила: „Владика је сублимирана патња, устрептала мисаоност и узнемирана дужност” (с. 426). Код Владике Данила је „много земаљског”, код Игумана Стефана – „мало земаљског”. У Игуману се продужава мисаоно-космичка страна из Луче. И Игуману су спојене црква и филозофија, он је „комад вјечности”, „идеја доведена до краја”.

Кола су у *Вијенцу* представник народа и његове прошлости: „прошлост зајевала народом”. „Кола су позив прошлости као идеје” (с. 445).

Ћилас истиче најважније сцене *Вијенца*: „Може се рећи: сцене најзначајније за ток радње јесу баш оне које су и у поетско-идејном погледу најизразитије и најузвишеније: Данилов монолог и прво Коло, затим везирово писмо и одговор, сестра, монолог Игуманов и најзад завршна сцена са Мандушићем” (с. 447).

¹¹ То што се Ћилас с уважавањем (и почесто) позива на префињеност Исидоре Секулић, знак је и неке *корективне функције* друге Ћиласове књиге о Његошу према првој, која је била сувише неправедна баш према Исидори Секулић.

Ево Ћиласове сумарне оцене Његошевог *Вијенца*: „*Горски вијенац* је ненадмашан и ненадмашив наш спјев – мисаоно-поетске синтезе и израз наше судбине. Српска судбина под апсолутним законом, људски отпор космоичком злу, лирски израз националне драме – наш народ као пјесма” (с. 459).

* * *

Најпростије би било рећи: *Лучу* је писао – в л а д и к а, *Шћејана* – в л а д а р, а *Вијенац* – п е с н и к, па тако распоређеним Његошевим творачким функцијама правдати вишкове поезије у *Вијенцу* и (према тој високој мери узете) „оскудице” поетских домета у *Лучи* и *Шћејану*. Или можда рећи: *Луча* је поема, *Шћејан* – драма, а *Вијенац* – генијална жанровска симбиоза, у којој се поезија „одбранила” од једностраних жанровских стега. И кад би се нашло по зрнце истине у овако „нађеним” условностима поетских досега Његошевих дела, то не значи много кад знамо да их је певао један исти творачки ум.

И Ћиласу је схватљиво што се најбољем Његошевом делу придаје највише пажње. Али то не би требало да буде изговор занемаривању великих уметничких вредности *Луче* и *Шћејана*. Ћилас разлоге запостављању *Шћејана* види у томе што у њему не претеже национално (као у *Вијенцу*), нити религиозно-филозофско (као у *Лучи*). Најбољу анализу *Шћејана Малог*, записује Ћилас, дала је Исидора Секулић.¹² Ћилас прихвата Исидорина студиозна запажања – да је *Шћејан Мали* „врста грађанског позоришног комада”, „више драмска поема него комедија и у којој има више поезије него проблематике”, јер „Владика није био драмски талент, није осећао сцену.” (...) Као приказ црногорства „*Шћејан* излази као врста допуне *Вијенца*”. Црногорство је у *Вијенцу* приказано уз „високу витешку поезију”, а у *Шћејану Малом*, „без патетике, са реалношћу и психологијом свакидашњице” (с. 461-462).

Дубљи разлози да Његош пише „драмску поему” о самозванцу јесу у томе што је појава Шћејана Малог везана за „стварање државне власти у борби против Турака”. Истрага „лажних верника” у *Вијенцу*, овде се наставља „изгоном” особе лажног идентитета.

Мада се Његош највећим делом драме држао историјских чињеница, Ћилас запажа два одступања. Пренаглашен је Шћејанов етички грех (варалица!), а недовољно истакнута његово несебично жртвовање. Затим, исто-

¹² Ваља знати да је другу књигу о Његошу Ћилас писао од 1957. до 1959. год., па кад се вреднују *прејходне* критичке анализе Његошева дела, мисли се на тумачења настала пре 1957. године. похвала Исидоре јесте и сутокорективни став и прилог реарфирмацији Исидоре Секулић.

ријски гледано, Теодосије Мркојевић је претежно сарађивао са Шћепаном Малим, а у Његошевој драми он је најумнији противник самозванца.

У драми *Лажни цар Шћейан Мали* слика суштине црногорске с в а к о д н е в и ц е, а у *Горском вијенцу* открива м и т с к е и с у д б и н с к е српске суштине, сматра Ђилас. У *Шћейану* су, каже Ђилас, ликови (...) више црногорске него српске суштине, а као спјев јунаштва, он је више специфично црногорски него општесрпски” (с. 475).

Тешко је довољно афирмативно говорити о *Шћейану* после анализе песничких вредности *Вијенца*, нарочито поредбеним поступком, толико карактеристичним за Ђиласов критички метод.

Тематски ближи Његошеву времену, *Шћейан* је губио митску патину *Вијенца*, па је стварност у њему недовољно транспортована у поезију. И ту се слави јунаштво, али се скривају мане Црногораца: племенске размирице и сукоби, наивно прихватање варалице, гдекад поткупљивост људи. Једини лик који „не заостаје иза великих, највећих фигура *Вијенца*”, јесте Теодосије Мркојевић (с. 481). „Као и Игуман Стефан, и он је чиста мудрост и чисто искуство” преточени у поезију. Игуман је, као и Теодосије, „химна људском уму и мудрости – божанској свјетлости у човјеку”, само су та својства код Теодосија „спуштена на земљу”. Али управо је у лику Теодосија Његош открио „нов вид свог дара – да из непосредне стварности извлачи и ваја типове, односно идеје, као и оне из митске прошлости” (482). „Теодосије носи спјев и централна је личност у њему: тема, радња, врте се око Шћепана, али у њима је Теодосије најактивнији, најизразитији и најизрађенији. (...) Теодосијев ум и мудрост чине основу драме и њене идеје. То је победа ума – оживљеног у личности и конкретизованог као црногорског, против глупости и зла. То је и нешто више – господство ума над јунаштвом. (...) Теодосије је довољно јак да оправда све црногорске глупости око Шћепана. И довољно дубок и пластичан да сам спјев очува од једноличности и схематизма. А својим монолозима и расправама држи *Шћейана* на висини самог *Горског вијенца*” (с. 482).

Шћепан „није обична варалица”, каже Ђилас, „него од оних који су наслутили ток историје и подредили му властиту судбину” (с. 484).

Према Ђиласу, Његошева *мисао о злу*, зачета у метафизици Космоса у *Лучи*, задрхтала уклетошћу српства у *Вијенцу*, окончала се црногорском трагиком у *Шћейану*. Црна Гора као „крваво гнијездо” успиње се ка срећи одбрамбеним жртвама: „Из несреће срећа се излеже./ кукање је мати пјесне дивне” (каже војвода Драго у *Шћейану*). И Бог је „земаљскији” у *Шћейану*: „уплетен у људске сукобе није много милостив”. И Богу је „крв тиранска најслађа жртва” (с. 478).

У *Шћейану* се „виде и *политички* проблеми који су тиштали Његоша владоаца”; па се пита Ђилас: „Није ли због тога стварност нетранспонована

сасвим у поезију, спјев на мањој поетској висини од *Вијенца*” (с. 480; подвукао Б. П.).

Ћилас примећује да Његош „први и једини пут говори у својим великим поемама о Русији и Русима у *Шћејану Малом*” (с. 485). Као владар „писао је ласкава и просјачка писма руском цару и његовим велможама”, али је као песник „увијек остајао истинит”, па је у *Шћејану* „скоро презриво испраћао надувеног и наметљивог царског изасланика” Долгорукова. Пребацивано је Долгорукову „што Русија увлачи Црногорце у ратове с Турцима и оставља их на цједилу кад мир склапа” (с. 485).

Високо вреднујући лирска места у *Вијенцу*, Ћилас налази да је *Шћејан* оскудан лириком, па у тој мери и вредносно заостаје за Вијенцом. Ипак, Ћилас високо цени песнички домет *Шћејана*: „*Шћејан Мали* је поетизована Црна Гора – она коју свијет познаје и мимо митова српских” (с. 489). А пошто цитира један Гледстонов „надахнути текст” о Црној Гори, сам Ћилас надахнуто завршава своју анализу вредности *Шћејана Малоџ*: Црна Гора је и „без Његоша (...) била особеност. Али је са њим постала и поезијом, надживљујући се у времену и простору. То надживљавање не би било потпуно без *Шћејана Малоџ* – без њега као непосредне стварности. Стварност надживљава себе у умјетничким, у духовним дјелима” (с. 489).

* * *

Као што сви тумачи Његоша своје дивљење његовој поетској умности потврђују (прекомерним) цитирањем Његошевих стихова, тако и сâм обилато цитирам Ћиласа, понет изразитошћу и оштроумношћу његових закључних коментара. Безмало свако поглавље Ћилас окончава сентензионом *ѿоениѿом*. Тако одељак у којем је разматрао проблематику љубави у Његоша уопштава поентом: „Љубав је веза пролазног живота са вечношћу” (с. 304). Кроз низ епилошких сентенци изражава уверење да је стваралаштво поуздан начин продужења егзистенције. Карактеристичан је закључни пасус поглавља посвећеног *Лучи*. У претпоследњем пасусу Ћилас каже да је *Луча* за Његоша морала „бити страшна душевна и интелектуална драма” у којој је хтео „објаснити себи свијет, да би га у *Вијенцу* коначно изразио”, односно, да је „*Лучом* разјаснио себи себе”. У закључном пасусу поентира: „Један од видова *еџзистѿенције* – народне, индивидуалне или било које људске – јесте *створиѿи нов свијетѿ* и учинити га својиним људи” (с. 382; подвлачио Б. П.). Говорећи о потреби нових тумачења *Вијенца* (која ће „објаснити и смисао и израз, а не само чињенице”, јер нас и време и „нови облици егзистенције... удаљавају од Његоша”), Ћилас закључује: „Тумачити, то је такође опстајати” (с. 456). Сличном мишљу – у новом, закључном реду – финализоваће следеће поглавље: „Изразити се – то такође значи – опстајати” (с. 459). Подстакнут Његошевом поетском мишљу,

Ћилас и сâм опседнут проблемом о п с т а ј а њ а. (Уосталом, књигу о Његошу писао је као политички робијаш, те је активан и стварни осећај личне угрожености.)

У опсесивној тежњи да (и) стваралачки опстане, Ћилас је даровито и мотивисано – с примерном творачком снагом – писао студију о Његошу, узимајући с једнаком савесношћу две улоге: тумача и писца. Следећи Ћиласов поступак поентирања, могло би се рећи: тумачио је изражено, па изразио тумачено.

* * *

Иако је Ћиласова студија о Његошу стигла са готово три деценије¹³ закашњења, она је и тада била најбоље и најцеловитије критичко просуђивање Његоша. Ћилас је дао не само целовит поглед на Његоша човека, песника, мислиоца, владара и владика него га је представио крајње објективно, нецензурирано. (Социјалистичка школа прећуткивала је религијски тематски план *Луче* и српство *Вијенца*. Тако је Његош цензуриран од званичних институција безмало пола столећа.) Ранији тумачи Његоша, и кад су тежили објективном приступу, давали су и не хотећи парцијалну слику, дочим су се бавили претежно појединим делом или засебним аспектима Његошева владарства и стваралаштва. Здруженим компетенцијама – историчара, биографа и књижевног критичара – сагледани су не само неподељен, целовит Његош него и свеколика оновремена Црна Гора. *Писац* и бивши *државник* – Ћилас, дубље је од других прозирао и тачније просуђивао судбину и делатност *јесника* и *државника* Петра Петровића Његоша. Ћилас је дао упечатљив портрет оног истог живућег, делатног и мисаоног бића које управља собом и влада Црном Гором, промишља Универзум и поетски домишља националне трагедије и слободарства. Највећа је похвала Његошевом генију у Ћиласовом суду да је Његош наш граничник између средњег века и модерног доба, да је својим уметничким делом везао „нашу прошлост и будућност” (с. 529).

Његошева се поезија разматра у средишњем делу студије. Тако поезија у књизи, као срце у песнику, стиче природно окружење – свеколики живот Његошев.

На свакој страници ове надахнуте студије препознаје се да је пише уман човек, структуром духа и родољубљем сроднији Његошу, а творачким и животним искуством ближи творцу *Вијенца* и уживљенији у његову мноштруку мисију, неголи други Његошеви тумачи. Дубље мотивисан од дру-

¹³ Студија је написана 1959, а објављена на српском тек 1988. г. На енглеском је штампана 1966. год., а касније и на немачком.

гих, очито је Ћилас с нешто вишег брда гледао Његоша, па видео боље, обухватније и даље.

Његош је један од родоначелника наше националне самосвести. Кад се воде помуте, враћамо се извору. Његош је наш извор. Један од најчистијих и најдубљих. Он је знао истине староставне. Зато се увек морамо њему враћати да бисмо спознали себе. Па делујући и творећи, почесто се запитати: „су чим ћемо изићи” пред Његоша.

Ћилас је написао књигу достојну Његоша.

Branko POPOVIĆ

ЃILAS ABOUT NJEGOŠ

Summary

A writer and publicist, Milovan Đilas (1911-1995) wrote two books about Petar Petrović Njegoš (1813-1851), the greatest poet of the Serbian Language. The first book – *Legend about Njegoš* (1952) was created as a critical response to a study by Isidora Sekulić (1877-1958) – *To Njegoš a Book – a Book of Profound Dedication* (1951). As a leading ideologist of that time’s communist Yugoslavia, Đilas believed that the study by Isidora Sekulić was ideologically and methodologically unacceptable, because in the “new society” she glorifies the values of the past, and – opposite to the obligatory materialistic method – she writes in “an abandoned” idealistic literary procedure.

Another Đilas’s book – *Njegoš, a Poet, a Ruler, an Archbishop* (1966, English and 1988 Serbian edition), was written in period of Đilas’s, disidency, in prison atmosphere (1957-1959), with two fold motivation. He wanted to correct an over politicized and – towards Isidora Sekulić – his unreasonably too strict book about Njegoš. However, another reason is much more important: it was necessary to, after the split with Tito’s communist regime, part from Marxist dogmatics, and newly define both the surrounding world and himself in that world. He had to distantiate from himself as former ideologist, follower and implement of party thought, that belongs to someone else. In order to redefine himself, he concieved anew his national, moral and intellectual inveteracy, searching for the most reliable originator. He found the originator in Njegoš. The new study about Njegoš embraces Njegoš’s entire life and all of his more important functions. That is a monograph type work, which in one its flows represents Njegoš’s fictionalized biography, in which Njegoš’s portrait of ruler, archbishop, philosopher and poet was given. The central part of the study was dedicated to analysis of Njegoš’s poetic work. Three masterpieces by Njegoš were thoroughly analyzed and explained – *The Ray of Microcosm* (1845), *Mountainous Wreath* (1847) and *Fake Czar Šćepan the Little* (1851).

Đilas wrote a book worthy of Njegoš. *A writer* and a former *statesman* – Đilas saw through deeper than the others and formed conclusions about the destiny and activity of the *poet* and *statesman* Petar Petrović Njegoš.

